

УДК 355.087.2(=163.41)(470)"1916/1917"(093.2)
355.087.2(497.11)"1916"(093.2)

Јарослав В. ВИШЊАКОВ
Московски државни институт
међународних односа (универзитет)
vishnyakov@yandex.ru

Српски добровољци у Русији 1916–1917. године

Апстракт: Аутор, на основу мало познатих докумената из фондова Руског државног војно-историјског архива, приказује детаље формирања и околности у којима је дошло до међунационалног конфликта у Српском добровољачком корпусу, формираном 1916. године. Показано је да је прва темпирана српско-хрватска бомба планула још 1916, у тренутку, чини се, велике потребе два народа за консолидацијом напора ради оружане борбе са заједничким непријатељем с циљем стварања „заједничке“ државе. У чланку се подвлачи да међусобни односи Срба, Хрвата и Словенаца унутар Добровољачког корпуса, као примери на микро плану, одлично илуструју предодређеност будуће жалосне судбине југословенске државе и њене војске, које су још пре свог званичног настанка биле осуђене на пропаст.

Кључне речи: Први светски рат, Добруџа, Србија, Српски добровољачки корпус, М. Живковић, А. М. Зајончковски

Питање учешћа српских и југословенских добровољаца у борбама које су водили Антанта и њени савезници против Аустро-Угарске и Немачке широко је расветљавано у радовима домаћих и страних, пре свега српских историчара. Осим тога, у научну употребу је укључен и велики корпус докумената који је приказивао њихову улогу током борби на фронтовима Првог светског рата.¹ У Русији су

---

1 Видети на пример: *Југословенски добровољачки корпус у Русији: прилог историји добровољачког покрета (1914–1918)*, ур. Стеван Рајковић, Вељко Рибар, (Београд: Војно дело, 1954); Иван Д. Очак, „Из историји участия югославяна в борбе за победу советской власти в России 1917–1921 гг.“, *Октябрьская революция и зарубежные славянские народы*, Сборник статей под редакцией А. Я. Манусевича, (Москва: Госполитиздат, 1957), 271–327; Никола Груловић, *Југословени у*

добровољачке јединице Југословена, пре свега Срба, почеле да се формирају крајем 1914. и почетком 1915, а у њих су ступали Срби који су се тамо налазили, мада су већину чинили ратни заробљеници и дезертери из аустроугарске војске.² Првобитно је требало да се ти одреди пребаце преко Дунава у Србију ради попуне редова њене војске, али је након њеног пораза у јесен 1915. одлучено да се продужи рад на формирању српских добровољачких јединица ради њиховог коришћења на југозападном фронту. У вези са тим, интересовање истраживача за делатност „интернационалних“ војних формација, састављених од војника и официра који су се донедавно борили на страни противника, оправдан је уколико дозвољава да се постави опште питање о целисходности и главно – о ефикасности њиховог коришћења против стране за коју су не тако давно проливали крв.

Од 1916. до 1917. године, према подацима српских историчара, кроз тај корпус је прошло укупно око 70 хиљада добровољаца, који су, како они наводе, стремили ка националном ослобођењу. Српски историчари посебно наглашавају да је корпус, због лоше организације и разних одуговлачења при стварању, најпре примао мањи број људи него што их је изразило жељу да ступе у његове ре-

---

рату и Октобарској револуцији, (Београд: Просвета, 1962); *Југословенски добровољци 1914–1918*, Зборник докумената, приредио Никола Поповић, (Београд: Графос, 1980); *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, Зборник докумената, приредио Никола Поповић, (Београд: Удружење добровољаца 1912–1918, 1977); Никола Поповић, *Србија и Русија 1914–1918*, (Београд: Институт за савремену историју, Народна књига, 1977); *Участие югославянских трудящихся в Октябрьской революции и гражданской войне в СССР*, Сборник документов и материалов, ред. В. В. Зеленин, (Москва: Наука, 1976); Владимир В. Зеленин, *Под красным знаменем Октября. Югославянские интернационалисты в Советской России 1917–1921*, (Москва: Мысль, 1977); Илија Петровић, *Српски добровољци 1912–1918. Бројке и судбина*, (Нови Сад: Пипери, 2001); Јулија В. Лобачева, „Србија, Југославјански комитет и сербо-хорвата-словенска емиграција в Америци в 1914–1916 гг.“, *Славяноведение* 4/2007, 12–28; Јулија В. Лобачева, *Югославјанское движение в Америке в годы Первой мировой войны 1914–1918 гг.*, (Москва–Санкт-Петербург: Нестор–Историја, 2014); *Армия без государства. От сербского к югославянскому добровольческому корпусу в России во время Первой мировой войны: сборник документов*, ред.-сост. Ярослав В. Вишняков, Алексей Ю. Тимофеев, Горан Милорадович, (Москва: РИСИ, 2014); Милан Мицић, *Незапамћена битка. Српски добровољци у Русији 1914–1918*, (Ново Милошево: Банатски културни центар, 2016).

- 2 Руски историчар В. В. Зеленин је оценио да је „у септембру 1917. г. у Русији било око 2 милиона ратних заробљеника, од којих су скоро 80% чинили војници и официри аустро-угарске војске, са више од 300 хиљада Југословена.“ Зеленин, *н. д.*, 8–9.

дове.³ Без обзира на то, нама се ти подаци чине претераним. При формирању Прве српске дивизије, позив за ступање у њене редове, како показују документи Руског војно-историјског архива, није довео до масовног ентузијазма код ратних заробљеника.⁴ Кнез Урусов, вођа смоленског племства, пише 10. октобра 1916. М. В. Алексејеву: „При размени мишљења на заседању Скупштине вођа и делегата племства, која је била одржана 8. октобра 1916. г., разјасниле су се неке околности, које сведоче о непоузданости велике већине ратних заробљеника позваних да формирају српске контингенте. Тако на пример, за време испитивања у једном од срезова, уз посредовање лица која говоре српским језиком, од 118 југословенских заробљеника, само је њих 4 исказало жељу да се бори за Србију (по 2 учитеља и студента). Остали су чак, после ватреног говора који су одржала одређена лица, категорички одбили и, противречећи друговима који су их убеђивали, говорили: ‘нас је већ испитивао српски официр у дарницком логору и ми смо већ тада одбили, не можемо да се боримо против војске у чијим се редовима налазе наши ближњи, јер ако буде било утврђено да смо ми у редовима руске војске, нашим породицама у отаџбини нема живота’. Слична расположења су опажена и у другим срезовима, где опште испитивање није спровођено. Схватајући значај ових околности, вође и делегати племства су сматрали својим патриотским дугом да ме замоле да обавестим о томе Вашу високу ек-селекцију“.⁵

И заиста многи ратни заробљеници нису желели да ступају у српске пукове због потпуно разумљиве бојазни за судбину својих породица, које су живеле на територији Двојне монархије. Ступање у корпус би их аутоматски учинило издајницима и дезертерима са свим последицама које произилазе из тога, како за њих саме тако и за њихове најближе рођаке. Међутим, одбијање да се приступи српском корпусу је имало и потпуно прагматичне разлоге. Многи југословенски заробљеници, Хрвати и Словенци, налазили су се у привилегованијем положају у односу на друге заробљенике, Аустријанце и Немце,

3 Горан Милорадович, *Карантин идей. Лагерь для изоляции „подозрительных лиц“ в Королевстве сербов, хорватов и словенцев в 1919–1922 гг.*, (Москва: Regnum, 2010), 128; Поповић, *Србија и Русија 1914–1918*, 293.

4 Спискови са именима југословенских заробљеника, који су се налазили у логорима Руске империје, као и статистички подаци настали након њиховог испитивања (сачувани у фондovima РГВИА) омогућавају да се утврди да није постојала масовна жеља за ступањем у редове Прве српске дивизије.

5 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 1, Д. 425, Л. 483

вршећи у дубокој позадини лакше пољопривредне послове, и то у веома подношљивим условима. Према речима генерала Ебелова,⁶ „будући добро организовани на пољским радовима код пољопривредника, који због поскупљења радне снаге нису могли добровољно да се лише радних руку за време жетве, југословенски војни заробљеници су одбијали, осим ретких изузетака, да замене свој обезбеђен положај тешкоћама војног похода“. Имајући у виду ту околност, генерал Ебелов је издао, како ће се показати, погрешну наредбу да се, без обзира на разлике у националности, скупе сви југословенски ратни заробљеници у Одеси, пошто је, како се њему чинило, „овде, међу добровољцима, који су се већ сагласили да стану под српску заставу, под утицајем патриотски настројених српских виших официра, очекиван био бољи резултат врбовања“.⁷ Све те околности стављене у контекст револуционарних догађаја из 1917. су, како ћемо видети у наставку, постале кобне за даљу судбину те формације.

Формирање Прве српске дивизије је било планирано за фебруар 1916. године, а са Крфа су специјално упућени официри како би формирали њену управу. Како је саопштио представник српске војске при штабу врховног главнокомандујућег, пуковник Б. Лонткијевић, „за формирање српских пукова уписано је око 17.000 војника са нижим чиновима и до 70 официра. За замену командних дужности уписани су официри из Србије“.⁸ На чело дивизије је постављен пуковник Стеван Хаџић, а за начелника штаба потпуковник Војин Максимовић.⁹ Пристигли официри су се активно укључили у формирање дивизије. У извештају штаба Одеског војног округа од 5. децембра 1916. наглашено је да је „брз раст тих јединица, скупљање добровољаца и борбена припрема, већином био на леђима целог официрског кадра српске државе“.¹⁰

Истовремено је руска команда формирану прву дивизију сматрала самосталном малом војном јединицом, признајући да је „неопходно подржати српску организацију, без обзира на особеност по-

6 Ебелов Михаил Исајевич (1855–1919) генерал пешадије. Током Првог светског рата је био главни начелник Одеског војног округа. Стрелиали су га бољшевици 1919. г.

7 *Армия без государства*, 116.

8 РГВИА, Ф.2003, Оп. 1, Д. 1167, Л. 20–20 (об).

9 Видети: Петровић, *н. д.*, 27. Војин Максимовић (1876–1942) био је познати српски генерал, професор војне академије, уредник листа *Војник*.

10 РГВИА, Ф.1837, Оп. 1, Д. 425, Л. 165.

следње у поређењу с нашом“.¹¹ На тај начин попуњавање је вршено у складу са оним принципима који су постојали у српским оружаним снагама, с тим да је ова дивизија, ради олакшавања управљања, била попуњавања према кадровима дивизија примљеним у руску војску – у саставу четири пука, од три батаљона. Осим тога, почело је формирање и српског резервног батаљона. Прву српску дивизију је требало снабдети аустријским пушкама и митраљезима, примљеним за наоружање српске војске, у вези с којим су, међутим, настали одређени проблеми. Почетком јануара 1916, у складу са извештајем начелника одговорног за снабдевање југозападног фронта артиљеријом, „у резерви фронта“ била су само три исправна аустријска митраље-за и 9.000.000 аустријских метака. Они, забележено је у извештају, „могу бити расходовани само према указу главнокомандујућег“.¹² Проблеми су настали и када је требало обезбедити Првој дивизији коње и артиљерију. Руска влада је за стварање штаба Прве српске дивизије издвојила веома значајну суму: „На набавку неопходних, али непредвиђених табелама ствари требало би издвојити из војног фонда за управу српске пешадијске дивизије 2.000 рубаља и српском резервном батаљону 1.200 – укупно 3.200 рубаља“.¹³ Осим тога, у састав формиране дивизије су били укључени и руски војници, пре свега техничко, медицинско и ветеринарско особље и придодата митраљеска команда. Средином маја 1916. године смотру тек формиране мале војне јединице је, за време своје посете Русији, извршио српски председник министарског савета Никола Пашић, а ускоро и сам руски император Николај II, што говори како о политичком тако и о војном значају који је придаван новим српским пуковима, посебно после херојског прелаза српске војске преко планина Албаније и Црне Горе, евакуације на острво Крф и пребацивања њених јако про-ређених јединица на Солунски фронт. У том смислу је формиран српски корпус посматран као једини ресурс „у рукама српске владе при њеном повратку у отаџбину, где су све мушко становништво, војне обвезнике истребили Швабо-Бугари“.¹⁴

Средином лета 1916. попуњавање Прве српске дивизије је било углавном завршено и она је била размештена у рејону Оде-се и Александровска (код Запорожја). Међутим, без обзира на све-

11 Исто, Л. 18–20.

12 РГВИА, Ф.1837, Оп. 1, Д. 166, Л. 5.

13 РГВИА, Ф.1837, Оп. 1, Д. 425, Л. 18–20.

14 РГВИА, Ф. 2003, Оп. 1, Д. 1167, Л. 82.

чане смотре, руска команда је борбену способност Срба ставила под сумњу, и то не само њене чисто војне карактеристике. У априлу 1916. штаб југозападног фронта је индикативно наглашавао да „се још увек не може рачунати на српску дивизију, формирану од ратних заробљеника, јер она може да буде потпуно подесна за борбу не по завршетку њеног формирања и обуке, већ након утврђења поузданости кадра, како официрских тако и нижих чинова, што захтева извесно време“.¹⁵ Али у условима рата, времена за утврђивање „поузданости кадра“ није било, а у првобитне планове будућег коришћења јединица корпуса су унете важне измене. Убрзо је формираним српским јединицама било суђено да искусе своје ватрено крштење у борбама за Добруцу, и то у саставу посебног 47. корпуса руске војске под командом генерала А. М. Зајончковског. На одлуку Ставке о слању Прве српске дивизије на фронт у Добруцу, вероватно је утицао умирујући телеграм генерала Н. А. Маркса,¹⁶ ватреног заговорника формирања српске добровољачке дивизије: „Веома сам се интересовао за састав српске дивизије; био сам у логору, на зборовима за обуку; позивао код себе. Сви официри пукова, батаљона и половине чета – Срби са Крфа, као и остали из редова ратних заробљеника, већина је очигледно пошла како би побољшала свој положај. Вест о походу није била примљена с оним заносом, с каквим су се одазвали виши официри, али се може рачунати на то да ће против Бугара радо поћи цео официрски корпус (изузев малог броја). Разговарао сам с Хаџићем пред одлазак штаба дивизије; он је спокојан по питању састава, али је додао да ће на први знак колебања пуцати у чело. Из дивизије је Хаџић удаљио три официра, који нису били подесни због својих општесловенских идеја за улогу српског официра. Та лица, након посредовања српског посланика, нису враћена у логор заробљеника, него су предата на располагање српској мисији. Затим је пред одлазак отпуштено из службе 6 официра, који су се током истраге показали сумњивим, и на крају је била откривена непоузданост једног официра, који је у писму иронично говорио о заклетви; он је лишен звања и послат у Перм. Што се тиче нижих чинова, једва да има основа неповерења у друштву. Војници су весело поздравили поход и командири јединица су били убеђени у њихову савесност. У дивизију су ушли само они који се нису плашили за своју породицу и

15 РГВИА, Ф. 2067, Оп. 1, Д. 3059, Л. 342.

16 Никандр Александрович Маркс (1861–1921), генерал-потпуковник, начелник штаба Одеског војног округа.

имовину, у шта је био убеђен и наш артиљеријски пуковник, који је формирао митраљеске команде, у којима су сви виши официри Срби, а нижи чинови ратни заробљеници. За три месеца су дезертирала 83 човека; неки су се вратили, рекавши да су радили хонорарно. Једино озбиљно нарушавање дисциплине је било у III пуку. Војници су рекли официру да неће извршавати његове захтеве, који су незаконити. Тај официр, некадашњи ратни заробљеник, био је сувише строг и претеривао је на обукама, задржавајући друге дуже. Војници су предати пољском суду. Ово питање је касније, у складу са поретком који је утврдила Ставка, прешло на Војно-окружни суд. Кривци су у тамницама. Моје лично мишљење је да ће се при успешном покрету испред руских снага, дивизија са одличним кадром виших официра привићи на борбу“.¹⁷

У исто време, у лето 1916, након посредовања пуковника Хаџића, донето је решење о формирању Друге српске добровољачке дивизије, за коју је одлучено да се сведе на јединствени српски корпус под командом генерала М. Живковића, постављеног на ту дужност 29. јула 1916. године. Доста активно је рађено на формирању корпуса, с тим да су припремни кораци на формирању Друге дивизије предузимани и пре доласка Живковића и официра српске војске у Русију. „Помоћник начелника Прве српске дивизије Генералног штаба, пуковник Кушаковић, постављен за начелника поменуте дивизије у Одеси с циљем формирања резервног српског батаљона, саопштио је да су 31. јула и 2. августа са Крфа у Одесу кренули генерал Живковић и официри у складу са указом српског министра војске како би формирали штаб корпуса и Друге српске дивизије. У исто време је српски министар војске наредио пуковнику Кушаковићу да се одмах, без ишчекивања доласка официра, почне с формирањем привременог штаба Друге српске дивизије“, писало је у извештају штаба југозападног фронта у августу 1916. године.¹⁸

У овом чланку нећемо се задржавати на детаљном приказу добруцанских борби. Истаћи ћемо само да је општим условима припреме и тока те операције посвећен опширни и веома информативни чланак руског историчара В. Б. Каширина „Поход у Добруцанску степену: еволуција замисли, планирање и припрема експедиције руске војске на Дунав 1916. г.“ Тај рад је у савременој руској историографији фактички био први који је приказивао детаље ове операције и

17 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 1, Д. 166, Л. 127–128.

18 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 1, Д. 425, Л. 175.

разлоге неуспеха руских јединица. Аутор је исправно оценио да историја учешћа Русије у борбама у Добруци заслужује писање посебне монографије.¹⁹ Поред тога, српска дивизија је у тим борбама, за разлику од Румуна, показала храброст и херојство, а њени губици су износили око 80% кадра. Тако је у периоду од 25. августа до 16. октобра 1916, од 19.000 људи Прва српска дивизија изгубила 35 официра, док је рањених било 195 и један који је нестао. Убијено је 684 војника нижег ранга, рањено 6.048, нестало 2.264.²⁰ Тако велики губици се објашњавају и тиме да Срби нису добили благовремено појачање. Почетком септембра је у Добруцу на попуну редова Прве српске дивизије послато 2.000 људи и 16 официра. Зајончковски је наглашавајући у својим телеграмима да „са високим квалитетом руско-српске војске, без великог броја бајонета, овде не може ништа да се уради“,²¹ затражио нова појачања, и то не толико редовског колико већином официрског кадра десетина већих и средњих величина. У свом телеграму од 6. септембра 1916. писао је: „Храбра српска дивизија је водећи непрекидне и упорне борбе претрпела велике губитке, посебно међу официрским кадром. Како би се сачувала та снага и тај храбар дух дивизије, молим да се од српских официра који су стигли са Крфа хитно пошаље један командир бригаде, један командир пука, четири командира батаљона и дванаест командира чета“.²² Осим тога, с обзиром да није постајала могућност увођења српске дивизије у позадину, командир 47. корпуса је затражио да се одмах, и то за рачун добровољаца Друге дивизије, у српску дивизију хитно пошаље више од 4.000 војника. Није случајно што је 17. септембра 1916. Зајончковски послао штабу југозапад-ног фронта следећи кратки телеграм: „Док се друга дивизија формира, прва ће већ бити уништена“.²³ У другом телеграму је резимирао: „Мислим да је боље имати једну целу дивизију него две неспособне за борбу, тим пре што је Прва српска већ борбено усклађена“.²⁴ Штаб ју-

19 Василиј Б. Каширин, „Поход в Добруджанскую степь: эволюция замысла, планирование и подготовка экспедиции русских войск за Дунай в 1916 году“, *Studia Balcanica (К юбилею Р. П. Гришиной)*, Сборник статей, отв. ред. А. Л. Шемякин, (Москва: Институт Славяноведения РАН, 2010), 139–179.

20 РГВИА, Ф. 1837, Оп.1, Д. 425, Л. 299. Видети: Никола Поповић, „Губици Прве српске добровољачке дивизије у борбеним операцијама у Добруци 1916 године“, *Војноисторијски гласник 2/2012*, 145–152.

21 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 1, Д. 425, Л. 218.

22 Исто, Л. 226.

23 Исто, Л. 199

24 Исто, Л. 233.

гозападног фронта се, без обзира на то, уздржао од тог корака, а одређена појачања, и у том смислу и неопходни број официра десетине веће и средње величине, Прва српска дивизија није добила. Руска команда је донела решење о наставку рада на скорашњем формирању Друге српске дивизије. У исто време, Ставка и лично Николај II су почетком септембра 1916. године донели посебну наредбу: „предузети енергичне и брзе мере с циљем формирања Друге српске дивизије. Та дивизија се у Одеси формира од Југословена – Срба из свих крајева и вероисповести, Хрвата и Словенаца, који су се истакли на Добруџанском фронту. Судећи по представци која је стигла у штаб дивизије, постојао је значајан број Југословена, ратних заробљеника, који су желели да ступе у редове српске добровољачке дивизије и највернији начин остварења императорове воље би, по свему судећи, било неодложно позивање свих Југословена, ратних заробљеника претходно наведених народности, који су се налазили на разним пословима у надлежности земских управа и приватносопственичких имања, од месних окружних војних начелника, слање у управу сваког од тих официра српске дивизије ради испитивања оних који желе да ступе у редове дивизије и њихово хитно слање у Одесу, с тим да се официри-инспектори из Одесе упућују у одговарајуће окружне штабове, према наређењу на основу којег би се даље прослеђивали“.²⁵ Управо због тога је Д. Кушаковић, у вези са молбом Зајончковског, у телеграму упућеном 9. септембра 1916. помоћнику начелника штаба Одеског округа, истакао: „Редовних српских официра који су стигли са Крфа и који су одређени за састав Друге српске добровољачке дивизије биће знатно мање него што их је било у Првој српској добровољачкој дивизији приликом њеног формирања, али и поред тога је могуће ставити на располагање начелнику Прве добровољачке дивизије – једног пуковника (који је командовао пешадијском бригадом), једног пуковника (коњице, који је командовао коњичким пуком и пешадијским одредом), једног пешадијског потпуковника и једног мајора, који ће ускоро стићи (сви из редова редовних официра). За поуну Прве српске добровољачке дивизије 1. септембра је упућено из резервног батаљона 16 резервних официра и 2.000 војника са нижим чиновима. Молим да се нареди начелнику Прве српске добровољачке дивизије да рачуна само на онај број војника нижег ранга и официра којим сада располаже, као и претходно поменутих припадницима редовне службе, чет-

---

25 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 1, Д. 425, Л. 177.

ворицом официра штаба, који ће бити послати начелнику Прве српске дивизије истог часа кад стигну“.²⁶ Храброст српских војника није остала непримећена. Николај II и српски монарх Петар Карађорђевић су преко генерала Зајончковског исказали посебну захвалност и усхићеност подвигом српске дивизије.²⁷ Сам командант 47. корпуса се заузимао код Ставке да се командир пуковник Хаџић унапреди у генерала.²⁸

Напоменућемо да су у исто време у августу 1916. почеле да се назиру прве тешкоће у вези са врбовањем нових добровољаца у Другу дивизију. Дана 31. августа, када је Прва српска дивизија већ водила активне борбе под Добруцом, „у резервом батаљону, и ради поуне потенцијалних губитака Прве дивизије и формирања V и VI пука, било је укупно 2706 лица, која нису још увек у потпуности била проверена, мада су убрзо била приморана на полагање заклетве српском краљу“.²⁹ Управо те две хиљаде људи су, како смо напоменули раније, почетком септембра биле упућене на фронт ради поуне редова Прве српске дивизије. Тада, почетком јесени 1916, у Другој српској дивизији су почели и да се опажају чести случајеви нарушавања војне дисциплине. Како се наводи у извештају њеног командира, пуковника Димитријевића главном начелнику Одеског војног округа од 31. октобра 1916. године: „неки рђави војници продају поједине ствари из своје војничке опреме“. И мада је, према његовим речима, „предузето све како се то не би више поновило“, хитно је молио руске војне власти да издају посебну наредбу „како ни на који начин ниједно грађанско лице не би смело да купује од војника његове ствари, његову војничку опрему и да би власт требало најстроже да казни свако лице које буде ухваћено“.³⁰ Осим тога, у складу са потврдом судског одељења штаба Одеског војног округа, од 17. августа до 27. новембра 1916. из Друге српске дивизије је добровољно изашло 250 људи, с тим да је индикативно да се у 165 случајева то десило баш у новембру, што, како ћемо видети, није било нимало случајно.³¹

Првобитно је Прва дивизија одведена у Измаил на прекомандовање. Дана 20. новембра 1916. у телеграму начелника штаба Одеског војног округа, пуковник Хаџић је саопштио: „У овој дивизи-

26 Исто, Л. 221–221 (об).

27 Југословенски добровољци у Русији 1914–1918, 72–73.

28 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 1, Д. 166, Л. 228.

29 РГВИА, Ф. 2003, Д. 330, Л. 14 (об).

30 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 1, Д. 425, Л. 286.

31 Исто, Л. 317.

зији недостаје укупно: 6.969 пушака, 298 карабина, 294 сабље, 494 револвера, 29 митраљеза, 79 седала, 115 јашућих коња и 126 оних са војном комором, 5 кочија, 6 двоколица са муницијом, 276 ханџара и 2 кухиње. У Првој српској дивизији недостаје 390 коња, 25 товарно артиљеријских, 5 двоколица с колском опремом³². Укупно се у Измаилу у саставу Прве српске дивизије средином новембра 1916. налазило 418 официра и 10.735 војника са нижим чиновима. У њеном саставу је било 3.680 коња, 718 двопрежних кочија, 628 двоколица, 13 оруђа, 48 сандука за муницију, један аутомобил, два мотоцикла и 93 вола.³³ Почетком децембра 1916. Прва српска дивизија је била склоњена у позадину и размештена у рејону Одеса–Вознесенск–Березовка.

Поред тога, пораз под Добруцом је негативно утицао на морал војника редова - учесника борби. „После пораза Прве дивизије, сви ти рањени добровољци, које је красио очаравајући дух, не само да нису изражавали жељу да иду на фронт, већ су отворено говорили да су они постали добровољци, желећи да се боре на границама своје отаџбине, а не да засеју Добруцу својим костима“³⁴ писало је у извештају генерала Чистјакова, кога је штаб југозападног фронта крајем 1916. поставио да провери ситуацију у српским пуковима. Осим тога, њихове приче о ужасима добруцанских борби изазвале су узбуђење међу добровољцима који су поново ступили у Другу дивизију – пре свега Хрвата и Словенаца по националности, који нису желели да иду на фронт. Тако су се на пример, 22. октобра 1916, у IV чети V пука појавила три војника нижег ранга Прве дивизије који су побегли и почели да причају „о ужасима борби и колосалним губицима дивизије у Добруци“. Већина људи IV чете (углавном Хрвата и Словенаца) почела је да разговара о томе да, „ако већ треба да погину, боље да страдају овде, у Одеси“³⁵. Крајем новембра 1916. године, командир Друге дивизије, пуковник Димитријевић је упутио генералу Живковићу извештај о покушају дезертерства њених војника у којем се детаљно описује паника која је владала у касарнама српске дивизије после добруцанских борби и која је погоршана најневероватнијим гласинама. „У III батаљону VII пешадијског пука између 8. и 9. новембра ове године је један старији подофицир организовао бек-

32 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 1, Д. 458, Л. 4.

33 Исто, Л. 7.

34 *Армија без государства*, 173.

35 Исто.

ство из команде 4 млађа подофицира, 17 каплара и 196 редова разних чета батаљона. Бекство је припремљено агитацијом и следећим паролама:

1. Руске власти примају дезертере и враћају их тамо одакле су и дошли;
2. Постоји наредба за српски корпус којом се инвалиди који немају породицу у Русији, враћају на раније позиције и тамо се убијају, како се више не би мучили;
3. Немци без сумње побеђују;
4. Србија и Румунија су побеђене и више неће постојати као самосталне државе;
5. Кина је објавила рат Русији и послала против ње 5 милиона људи;
6. Породице добровољаца ће бити уништене;
7. Већина официра ће се прикључити избеглицима.

Око 10 часова увече, ти људи, мада је на време била позната њихова намера да оду и иако су предузете нужне мере, ипак су успели да изађу из села и да крену у Одесу. Козаци који су послати по њих, стигли су их на пољу и под претњом оружјем успели су да их врате у село, где су их ухапсили. Осим њих, планирало је да оде још два и по вода, али та акција није била успешна. У исто време, један од бегунаца је грдио једног добровољца. Нађено је неколико метака, али није познато коме су припадали³⁶.

Како би се поправила ситуација с попуњавањем корпуса, његова команда је прибегла неуобичајеним мерама. При корпусу је настала посебна установа – „Васпитачка команда“. Пуковник Кушаковић је у извештају упућеном 7. новембра 1916. године начелнику штаба Одеског војног округа објаснио неопходност стварања посебне установе: „Формирање II дивизије је показало да је велики проценат Југословена ратних заробљеника радо ступао у редове Српског добровољачког корпуса након што су их потпуно информисали о циљевима и задацима југословенског добровољачког покрета. Али просторије и услови у којима је требало радити на формирању Друге дивизије показали су да је неопходно пристигле заробљенике примати у посебне просторије, обавештавати их и након што дају пристанак, упутити их у чете резервног батаљона. У вези са тим сам дао наредбу о превођењу чиновна резервног батаљона, који су примали

---

36 Исто, 197.

пристигле транспорте у касарне завода за резање пампура – у васпитачку команду. Тамо ће се заробљеници васпитавати у националном духу од 8 до 30 дана, након чега ће они истрајни бити предати војном начелнику како би се вратили у заробљеништво. Како видимо, васпитачка команда није нова јединица, већ представља резервни батаљон, само са једном разликом – наставиће свој рад на примању добровољаца у самосталној, одвојеној просторији³⁷. Међутим, ускоро су до руских војних власти почела да стижу обавештења о томе на који начин су у тој установи поново пристигли добровољци васпитавани „у националном духу“. У јануару 1917. године, штаб Одеског војног округа је добио следећи телеграм из Петрограда: „У штаб врховног главнокомандујућег је стигла изјава Хрвата и Словенаца, аустријских ратних заробљеника, који су били у III чети V пука и жалили се на то што су били принуђени да ступе у српске добровољачке јединице, с тим да су указивали на то да не знају с каквим циљем се тамо налазе, јер су они у мирнодопско време били најгори непријатељи Срба и изјављују да они никада неће заборавити лош однос према њима у Одеси; Срби су их тукли кундацима и многе су претукли на смрт. Даље је писало да су се они заклели да ће искористити право на молбу за спровођење истраге и помоћ, како би се упутили на рад, указујући на то да су они били и биће аустријске патриоте, а да ће остати заувек српски најгори непријатељи“³⁸.

Врхунац расула се десио 23. октобра 1916. када је, у току туче у касарни I батаљона V пешадијског пука Друге српске добровољачке дивизије „на религиозној основи и услед разилажења у политичким ставова, међу поново пристиглим добровољцима разних југословенских народности“ проливена крв и било покушано узимање оружја. И мада нису успели да отму пушке, „у тучи која се тада десила, убијено је и угушено 13 људи и троје рањено“. Одјек тог догађаја је био велики, а Ебелов је био принуђен да лично за Николаја II начини извештај о томе.³⁹ Цитираћемо извештај који је написао истражни судија, капетан Радуловић за командира Друге српске дивизије, из којег се јасно виде прави разлози трагедије која се десила тог дана, као и клима која је влада у касарнама Друге дивизије српског корпуса: „Дана 23. октобра ове године око 10 часова ујутру командир I батаљона V пука потпуковник Владимир Милошевић, изврша-

37 РГВИА, ф. 1837. Оп.1.Д.425. Л. 506.

38 Исто, Л. 116.

39 Вишняков, Тимофеев, Милорадович, *н. д.*, 147.

вајући недељну смотру батаљона, дошао је до IV чете свог батаљона, која је била у 'Заводу за резање пампура' на Сл. Романовског, где се налази цео батаљон.

При улазу у просторије IV чете поздравио је војнике речима 'Здраво браћо' ('Помаже Бог, војници'). На његов поздрав ниједан од војника који су били у просторији није одговорио.

Командир батаљона се правио да то није приметио и наставио је смотру, а дежурном официру батаљона који је био официр вода те чете, потпоручнику добровољцу Божи Турини (Хрвату) је наредио да касније сазна који су разлози за то.

Тог дана у 12 часова, око 50 војника те чете није хтело да поједе (доручак). Када је дежурни официр, потпоручник Турина, дошао у чету да сазна разлог, војници су му одговорили да они не желе српски доручак, већ да хоће да се врате у заробљеништво. Своју жељу су испратили и повицима 'Нека живи Аустрија! Доле Србија! Доле краљ Петар!'

Дежурни официр, повезујући ово са одбијањем да одговоре на поздрав тог дана, наредио је 'збор' те чете у дворишту касарне. На тај начин је хтео да открије и ухапси коловође тог покрета, као и да их одвоји од оружја, јер му се чинило да су многи војници заузели претеће положаје.

Ниједан војник није изашао у двориште на команду 'збор', већ су, напротив, демонстративно лупали ногама при поновљеној команди 'збор' коју је дао дежурни официр.

Тада је дежурни официр пошао у прву чету тог батаљона и узео 9 наоружаних војника који су имали задатак да чувају оружје IV чете како не би могао ниједан њен војник да узме пушку.

Када је дежурни официр пришао IV чети са тим људима и поставио стражаре око оружја, бунтовници су викнули: 'Брже узмите оружје' и потрчали то да учине.

Шест бунтовника је успело од стражара да узме оружје. Других шест је раније узело оружје и сакрило под кревет. После тога су сви почели да нападају са оружјем у рукама и туча је почела. Бука и вика су се чули у сваком углу касарне и дворишта.

Чувши тај шум, старији подофицир II чете, којем је дежурни официр још раније наредио да за сваки случај има 25 наоружаних војника своје чете, на сопствену иницијативу је дотрчао са тим људима на место борбе како би успоставио ред. У том тренутку је старији подофицир I чете дошао са својом јединицом. И он је на своју руку, ви-

девши ту борбу, наредио чети да узме оружје и пришао је да успостави ред. Пошто није могао да дође до места нереди преко великих степеница, које су биле препуне војника, старији подофицир је поломио двоја врата и преко мостића, који је спајао просторије његове с просторијом IV чете, дошао иза леђа бунтовника.

Све то је трајало око пола сата (отприлике између 13.30 и 14 часова), а смирило се када више није било ниједног бунтовника у просторијама IV чете. Сви они (који су остали живи) побегли су преко великих степеница или на кров.

За то време, на великим степеницима (која воде у двориште), десила се катастрофа. На степениште су побегли бунтовници и други невини и преплашени војници, који су хтели да побегну с места. На тим степеницама је био хаос. Војници су у општој пометњи све више гурали једни друге и прелазили преко оних који су пали. Под толиким притиском се ограда на степеницама сломила и многи су са висине другог спрата пали на под. Пошто је на поду било разбацано старо фабричко гвожђе и дрва, многи који су пали, на месту су остали мртви. Осим тога, они који су потом падали, притискали су оне који су пре њих пали.

У тој катастрофи је погинуло 10 људи, који су били угушени или убијени при паду. Од тога 5 бунтовника (Хрват) и 5 невиних (4 Хрвата и један Србин).

Лакше рањених је било 5 – 1 Србин, 4 Хрвата, који су се опоравили и сад врше службу. У самој тучи је погинуло троје – 2 Хрвата бунтовника и један Србин. Двоје је тешко рањено и обојица су Хрвати. Сви су убијени и рањени хладним оружјем.

После тога је дежурни официр ухапсио 13 Хрвата бунтовника, и њих су према наредби руских власти вратили у заробљеништво.

За све то време је у касарни од официра остао само потпоручник-добровољац Божо Турина, као дежурни официр батаљона. Остали официри батаљона су отишли у град да доручкују.

Командири пука и батаљона су одмах били обавештени о ономе што се десило и вратили су се из града око 3.30 поподне, када је већ све било завршено, а ред успостављен.

Изложивши ток догађаја, имам част да обавестим начелника дивизије још о разлозима који су према мом мишљењу довели до овога:

1. основна жеља свих заробљеника је да сачувају свој живот. То је и разлог због којег су они напустили своју отаџбину, прекрши-

ли своју заклетву и предали се противнику. Тим осећањем су се руководили ти бунтовници, а огромни губици Прве дивизије су утицали на њих.

2. Дobar и удобан живот у заробљеништву. Они су као заробљеници живели веома слободно и радили шта су желели. И зарађивали су много више него што добровољаци добијају. Многи од њих су чак пили с власницама кућа, у којима су радили, толико да су и децу добијали.

3. Чињеница је да су они који нису желели да ступе у редове добровољаца, послати на пређашња места, где су их чекале љубавнице и удобан живот. Како би се то прекинуло, било би неопходно, по мом мишљењу, посредовати код руских власти да се Југословени који нису желели да приступе добровољцима не упућују у ранија места у заробљеништво, већ у руднике на рад, како би их казнили и приморали да се покају за свој издајнички поступак према југословенској идеји.⁴⁰

Питање о тучама и нередима у Другој дивизији је добило друштвени одјек након што је поручник III пука Прве српске дивизије Словенац Гаспар Пекле поделио своја сазнања са уредником листа *Југославија* Тумом. На основу података које је од њега добио, 31. октобра 1916, Тума је заједно са хрватским публицистом, оснивачем друштва „Јурај Крижанић“, Геруцем, који се тада налазио у Русији, упутио писмо тадашњем министру иностраних дела Русије Штјурмеру у којем су писали о случајевима када су српски официри тукли добровољце и истицали тежњу Југословена да служе не у чисто српском, већ у „југословенском“ батаљону.⁴¹ Напоменућемо да је на активности друштва „Јурај Крижанић“, као и хрватских и словеначких националиста који су се груписали око његовог руководиоца Геруца и Туме с циљем дискредитације корпуса, посебну пажњу обратио српски историчар Никола Поповић. Он показује да

40 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 6, Д. 213, Л. 171–173.

41 РГВИА, Ф. 2003, Оп. 2, Д. 330, Л. 6–7. - Руско-хрватско друштво „Јурај Крижанић“, чија је идеја била уједињење свих словенских народа, створено је у Москви 1915. Осим Геруца, активни су били и Чех Коничек, Хрват Гарapiћ и Словенац Тума. Године 1916. Геруц је у Москви основао друштво „Југославија“, а Тума, у Петрограду лист с истим називом. О Крунославу Геруцу: Михаил С. Ващенко, „Хорватский консул“ в Петербурге“, *Родина* 4/2010, 59–62. Сам Пекле је, по свему судећи, у фебруару 1919. ступио у редове чехословачког корпуса и борио се против совјетских власти (видети: *Участие югославянских трудящихся в Октябрьской революции*, 257–258.

је „руско-хрватско друштво ‘Крижанић’ упутило командиру корпуса меморандум о нередима у српском добровољачком одреду, критикујући команду корпуса с политичке и националне тачке гледишта“.⁴² Уколико, како запажа истраживач, Живковић није сматрао могућим да ступи у дискусију с тим друштвом, онда би одговор написао један од чланова Југословенског одбора, Франк Поточњак, који је оптужио састављаче меморандума за необјективност и лажно представљање чињеница.⁴³ У том контексту историчар интерпретира писмо Пеклеа, оцењујући да је познати хрватски друштвени радник и публициста Геруц ради неких сопствених користољубивих циљева покушао да упозна руског императора са његовом садржином.⁴⁴

Руске власти су, без обзира на то, биле принуђене да нареду да се спроведе истрага. На основу тог писма се 3. (16) новембра 1916. године министар иностраних дела Б. В. Штјурмер обратио Алексејеву с молбом да се спроведе истрага, а њено спровођење је било поверено већ поменутом генерал-потпоручнику С. Д. Чистјакову,⁴⁵ који је био на располагању главнокомандујућем армија југозападног фронта. Закључци које је извео били су изузетно категорични. „Случајно окупљена маса се природно налазила у дисхармонији. Хрвати и Словенци су изјавили да они нису ‘Срби’, већ католици и да није важно оно чему Срби теже“, оценио је он у свом извештају. Затим је резимирао: „Било би апсолутно неоправдано тврдити да при југословенској жестини и у таквим условима није било грдњи, свађа, туча, удараца, чак и рањавања и убиства. Последњи догађаји су се десили међу Југословенима који су одустајали од ступања у српски добровољачки корпус, у мање или више оштрој форми, с већим или мањим утицајем на остале Југословене који су дошли с њима. Сами војници (редовни добровољци) су се, у одсуству официра, тукли, и то већином ноћу. Тукли су Хрвате и Словенце, најнепријатељскије настројене против Срба. Било је и случајева да су и сами стражари тукли и узимали новац од ухапшених“.⁴⁶

Почетком фебруара 1917. штаб југозападног фронта је закључио да је немогуће рачунати на довољан прилив добровољаца за формирање Друге српске дивизије и да се треба позабавити

42 Поповић, *Србија и Русија 1914–1918*, 291.

43 *Исто*, 291.

44 *Исто*, 293.

45 *Армија без господарства* 149.

46 *Исто*, 202.

само неопходним попуњавањем кадрова Прве српске дивизије. Према подацима из фебруара 1917, у две дивизије из српске војске су дошла 72 штабска и 104 официра средњег ранга, један генерал (сам М. Живковић) и 176 официра, добровољаца-официра, некадашњих заробљеника, у корпусу је служило 661 лице. У Првој дивизији је било укупно 470 официра, у другој 256, а још 82 официра су служила у резервном и 30 у управи корпуса.⁴⁷

Напоменућемо да су изјаве о насиљу у Другој српској дивизији долазиле и од руских војника, који су осим тога наглашавали и потцењивачки однос официра дивизије према руским војницима и чиновницима. Тако је интендант пешадијског пука друге дивизије говорио о понашању српских официра Друге дивизије приликом премештаја у Орехов. Командир пука је наредио поручнику Паићу да обезбеди официрима станове у Орехову. „По доласку је постало јасно да нису обезбеђени станови. На питање руских официра упућено Паићу, – где су наши станови? Он је одговорио – ви Руси сами тражите своје станове. И ту сам приметио потпуно одсуство поверења и презрење према руским официрима.“ У извештају се посебно наглашавало насиље које је спроводио капетан Танасковић, који је управљао ореховским газдинством и „који је у пуку био на гласу због песница и ужасног батинања“. Даље је у извештају истакнуто: „Овде влада дисциплинарни поредак. Војнике су тукли, изнуривали глађу, држали зими у хладним и сивим подрумима, а последњи, како би се спасили, бежали су где су стигли. Капетан Танасковић је од командира пука добио апсолутну моћ и власт и тукао је све као крвник, без обзира на нас, Русе“. Поред тога, треба рећи да се официри нису односили с поштовањем не само према својим војницима већ ни према руским: „Када дођу код њега с извештајем, он тада устаје и виче, ругајући се ‘Еби мајку вашу’, – тј. еб. твоју мајку. То нисам заслужио као руски чиновник у својој рођеној земљи пред неким гостом“, емотивно је писао тај руски службеник – интендант друге дивизије.⁴⁸ Није случајно што је с именом тог официра повезана трагедија која се десила 10. новембра 1916. године у селу Маријинско, у које су били премештени војници и официри Друге дивизије. У касним вечерњим часовима тог дана патрола I чете VII пука је нашла поред његовог стана убијеног капетана-добровољца Штолфа, који је „према општим оценама, био веома симпатичан, добар, сталожен човек, којем нису желели зло ни

47 *Армия без государства*, 223.

48 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 1, Д. 442, Л. 78–79.

војници нити житељи села Маријинско“. Стан убијеног је био у кући „у којој је живео месни козачки наредник Дикасов. У задњем делу те куће је живело 12 војника нижег ранга из I чете пука“. Током истраге овог инцидента постајало је јасно да „војници нижег ранга нису могли гајити непријатељство према Штолфу, већ да је убиство могло бити или протест против режима који су подржавали официри пука, с тим да је било потпуно свеједно кога ће убити, или је Штолф грешком убијен, с обзиром да је у тами могао бити замењен за једног од официра који је био посебно омрзнут међу војницима. Највероватније је да су покојника заменили за командира I чете капетана Танасковића, који је био скоро истог раста као и убијени Штолф (обојица су били високи) и свакодневно су одлазили у касарну, која је била у кући у којој живи козачки наредник. Према оценама официра пука, Танасковић је био строг и војници су могли бити непријатељски настројени према њему“.⁴⁹ Истрага тог злочина је спровођена на лош начин и ускоро је била у потпуности прекинута, а команда српског корпуса је учинила све како тај случај не би добио широк публицитет. Тако убице несрећног капетана нису пронађене.

Нису се увек глатко развијали односи између војника и официра корпуса с месним становништвом, које се жалило на пљачке које су чинили и друга насиља. Међу официрима-добровољцима неретки су били случајеви пијанства и нарушавања војне дисциплине. Тако је предметом истраге постало понашање официра друге дивизије, иначе Чеха по националности, који су се у истом том селу Маријинско напили у стану изнајмљеном од Немице. Предмет истраге је било не толико понашање, колико оптужба за скрнављење портрета Николаја II и чланова царског дома који су висили у кући. Извештај који је саставио командир Друге српске дивизије пуковник Димитријевић је гласио: „У ноћи између 20. и 21. децембра 1916. године у селу Маријинско у стану резервног артиљеријског потпоручника Јарослава Чеха су пила три официра-добровољца из VII пешадијског пука те дивизије и затим су направили неред. Истрагом коју је спровео командир VII пука 21. децембра ујутру, као и оном коју сам ја спровео 31. децембра и 1. јануара 1917. године у селу Маријинском утврђено је следеће: пила су само тројица официра-добровољца који су по националности Чеси. Њихова имена су: Јосиф Бартош, студент технике, Станислав Ситенски, студент агрономије

---

49 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 6, Д. 213, Л. 160–161(об).

и Јосиф Добијаш, студент медицине. Бартош и Ситенски су пешадијски официри, а Добијаш санитарни потпоручник.

Пијанчење је почело око 9 часова увече и трајало је скоро до 4 часа ујутру. Потпоручника Јарослава Чеха, Чеха по националности, то вече су болеле очи и био је уморан и због тога није хтео да се весели са својим друговима Чесима, а након вечере је отишао у други стан и тамо је спавао. Потпоручници Бартош, Ситенски и Добијаш су пили много вина и били су веома пијани када су направили поменути неред. Од поноћи до краја свог пијанчења, направили су велики неред у соби: разбили су чаше, из којих су пили, као и два велика портрета (оца и мужа домаћице Франциске Карловне Бауер), који су били урамљени и окочени на зид. Те портрете су они скинули, поцепали и бацили на под, а стакло и рам поломили. Једну малу фотографију [Бауерову] која је висила на зиду су такође скинули, поцепали и бацили на под. Отворивши кофер потпоручника Јарослава Чеха, извукли су из њега све ствари и побацали по поду.

Врата, која се налазе између соба потпоручника Чеха и госпође Франциске, избили су и бацили у њену собу, а стакла разбили. Један мали сто су поломили и њега бацили у њену собу. И на крају, пронашавши револвер потпоручника Чеха, из њега су испалили око 10 хитаца у исту ту собу. Четири метка су се нашла на зиду изнад врата, која воде у собу домаћице, а два на поду, поред кревета.

Око једног часа после поноћи, служавка домаћице, Паулина Витаљевна Вајсенбургер је чувши буку у соби Чеха, отрчала код сеског козачког наредника и замолила га је да дође и умири пијане. На то јој је наредник одговорио да он са тим нема везе.

У соби потпоручника Чеха изнад његовог кревета су висила два портрета цара Николаја II и царице Александре Фјодоровне. Ова два портрета су остала да висе на зиду, без обзира на то што су их њих тројица, како су сами признали, скинули са зида и целивали у знак љубави и оданости руском императору и општесловенском делу.

На полици, која се налази поред врата која воде у ходник, налазили су се портрети цара Николаја II, царице Александре Фјодоровне и наследника Алексеја. Поменути нису дирани те портрете, јер је њихова пажња била усмерена на те велике портрете цара и царице о којима је било речи.

Ујутру 21. децембра служавка Паулина, како она каже, нашла је на поду поцепани портрет царице. Она је изјавила да су тај портрет поцепали поменути официри, али она није видела када. Офици-

ри су изјавили да нису цепали ту фотографију и да су они убеђени да је сама домаћица Франциска, по националности Немица, поцепала фотографију и бацила на под. Официри претпостављају да је госпођа Франциска то учинила из мржње према њима, Аустријанцима, који се сад боре с нама против Аустрије. Такође изјављују да такву пакост они не би били у стању да ураде јер припадају оним одушевљеним Словенима који су до тада својим поступцима показали да су спремни да за словенство дају свој живот“.⁵⁰

Цитираћемо још један документ – емотивно писмо које су генералу Ебелову упутиле жене села из околине Одесе у којем су били размештени делови корпуса, крајем децембра 1916. године (ортографија и интерпункција документа су сачувани): „С најпокорнијом молбом обраћамо се Вашој милости и молимо Вас да нас спасете од тих српских официра, који по селима воде ужасан, развратан живот, када су били у граду можда то није било толико приметно као код нас у селу. Оно што је ужасно, они тумарају, доводе жене из града и дани им пролазе у бесконачним оргијама и то пред очима младих девојка и деце, пошто скоро у свакој породици има одраслих или шипарица. Ми немамо заштиту; оружје и очеви наши сви су у рату. Ових дана се у селу Даљник, у стану официра, његовим револвером убила једна девојка. Војници, ако им не даш, ломе врата, ограда, и пале. Наши војници то никада не би чинили, а ти проклети Аустријанци само униформу носе српску, њима представља задовољство да нама Русима чине штету, и због чега их овде држе, хране и одевају и од нерада они бесполичаре, а наши јадни војници тамо далеко гину. Најпокорније Вас молимо Ваша екелекцију да разумете незаштићене жене и да издате наређење које зависи од вас. Жене које трпе њихов безобразлук“.⁵¹ Након истраге, ти официри су ражаловани и враћени у заробљеништво.

Тако су и у току истраге убиства капетана Штолфа, „према речима месног полицијског официра и наредника, војници нижег ранга у више наврата током ноћи тукли пролазнике, услед чега колонисти (*реч је о етничким Немцима-пресељеницима – Ј. В.*) нису ризиковали да се након сумрака појављују на улицама“. А осим тога, после 8 часова увече становништву је, с циљем избегавања непријатности, било потпуно забрањено да излази из кућа.⁵²

50 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 6, Д. 213, Л. 44–44(об).

51 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 6, Д. 213, Л. 241.

52 Исто, Л. 161.

У том смислу је индикативна још једна изјава, коју је нешто касније, тачније 16. маја 1917. године, дао члан РСДРП, старији лекар IV пука Прве српске дивизије Гаврило Константиновић у Савету официрских и војничких депутата града Одесе. У њој је он указао на многострука насиља војника корпуса према становништву, као и на непријатне изјаве официра и војника корпуса о Русији и Русима. Његов закључак је био очигледан: корпус је контрареволуционарна структура и њега стога треба разоружати, српске официре послати у Солун, а војнике у Сибир на рад. Нагласио је да су се „према руским војницима и официрима односили с презрењем. Они су говорили да су руски официри кочијаши, а руски војници глупи и идиоти, као и да сваки српски војник вреди као 17 руских (то су говорили официри IV пука; познати крвник Прве српске дивизије мајор Хаџић, командир III батаљона, потпуковник Цветић, командир II батаљона, познати пијаница и развратник, поп Гиок Поповић, који је у Добруци, од румунских сељака, грабио разне производе за пук, а продавао га њему за новац)“, оценио је Константиновић. У том извештају је посебно истакао да се „српски официри односе непријатељски према револуцији. Они говоре: хапшење садашњег великог покровитеља и заштитника идеје Велике Србије је највећа несрећа за нас и за српски народ, а онај који је ухапсио нашег покровитеља, Совјет радничких и војничких депутата, шљам је и ускоро ћемо му показати. ‘У том љубрету, (тј. Совјету радничких и војничких депутата) се налази 3.000 шпијуна’, викао је начелник штаба Прве дивизије Белић“.⁵³

Осим тога, веома често су се дешавали случајеви личних неспоразума између руских војника и официра српског корпуса, што је углавном било повезано са конфликтним ситуацијама око очувања субординације при поздрављању. У октобру 1916. генерал Живковић је чак био принуђен да изда специјално наређење „да сви официри Српског добровољачког корпуса треба да, не обраћајући пажњу на старешинство чина, поздрављају руске официре приликом сусрета на улицама и другим местима, не очекујући притом да им мада и млађи чином руски официр први салутира“.⁵⁴

53 Ярослав В. Вишняков, „Армия без государства: Сербский добровольческий корпус в России 1916–1917 гг.“, *Русский сборник. Исследования по истории России*, Т. XVIII, ред.-сост. О. Р. Айрапетов, М. А. Колеров, (Москва: Модест Колеров, 2015), 480–483.

54 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 1, Д. 425, Л. 470.

Међутим, истаћи ћемо и ту чињеницу да су се многи официри редовне руске војске односили према својој словенској „браћи по оружју“ с огромним подозрењем и неповерењем, сматрајући их непријатељима против којих су они не тако давно проливали своју крв у рововима. Тако је на пример 31. маја 1916. српски официр - ротмистр⁵⁵ Петровић саставио извештај начелнику Прве српске дивизије у којем каже да, док је проводио време у кафани „Фонконе“, пришао му је „потпоручник руске војске и представио се, упитавши који то знак носим на грудима, ја сам њему одговорио да је то знак Николајевског училишта, које сам завршио 1910. г., после чега сам отишао у Србију и ступио у српску коњицу. Потпоручник је упро очи у мене и насмејавши се, рекао је да мрзи све српске официре, као и начелника дивизије, који не разуме руски језик, понављајући притом неколико пута ‘Да, ја вас мрзим’. На то сам му ја одговорио да ни мени ни осталим српским официрима његово мишљење није важно, али да ми је непријатно да слушам ове речи од руског официра. Не обраћајући пажњу на моје речи, потпоручник је рекао да ме зна још од 1914. када се борио против мене на Карпатима, да је срео још неколико официра који су били на Карпатима на супротној страни и да је служио Његовом Императорском Величанству, да је стари ратник и да је већ годину дана у рову“. Српски ротмистр је одговорио да он греша, јер он није ратни заробљеник, већ „прави Србин“ и да је „као и он, провео овај рат у рововима, не рачунајући три претходна рата. ‘Ако је то тако, ја вам се извињавам, али нисам променио мишљење о осталим официрима’, рекао ми је потпоручник, наглашавајући да их мрзи“. Петровић му је, како је навео у извештају, одговорио: „Вас не би требало да занимају српски официри, а мени није потребно ваше извињење; само мене чуди ваша ароганција, зар ви можете прићи официру стране савезничке војске, притом старијем од себе, и изразити своје негодовање. Сматрајући то великом дрскошћу, мислим да, да су ово слушали ваши другови, руски официри, они би осудили ваш поступак. Будите уверени, господине потпуковниче, да ако бисте отишли у Србију, сигуран сам да за све време вашег пребивања тамо ви никада не бисте били изложени оваквим непријатностима, поготово у ово несрећно време када смо, изнурени после три рата, принуђени да подлегнемо притиску многобројног непријатеља“.⁵⁶

55 Чин у руској војсци, који не постоји у српској.

56 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 6, Д. 213, Л. 103–104.

Привремена влада која је дошла на власт након фебруарских догађаја 1917. године, истичући екстериторијалност корпуса, одлучила је да се држи по страни у решавању његове даље судбине. То се јасно види у дешепи министра иностраних послова П. Н. Миљукова упућеној на Крф Б. П. Пелехину, сараднику руске мисије при српској влади 14. (27) априла 1917. године: „Сматрајући питање успостављања тесних пријатељских односа између Срба и њихових рођака Хрвата и Словенаца чисто унутрашњим целог српско-хрватско-словенског народа, ми не сматрамо да је могуће да се при садашњој политичкој ситуацији сувише активно мешамо у њега, али наравно, не одустајемо од евентуалне помирителске и посредничке улоге“.⁵⁷ Таква позиција новог министра, познатог бугарофила, с репутацијом србофоба, изазвала је озбиљне бојазне од његових наређења не само у вези са судбином корпуса већ и у вези са реализацијом идеје „Велике Србије“, појачавајући код српских официра непријатне утиске од догађаја из руске револуције фебруара 1917. године. Та идеја, пак, није била у складу са очекивањима многих официра-добровољаца који су имали позитиван однос према догађајима у Петрограду, јер су се надали стварању Југославије по федеративном моделу. Тако је у меморандуму М. В. Алексејеву од 21. маја 1917, који су у име официра и војника корпуса написали већ поменути Пекле и још један официр-добровољац Шовари, стоји да су „наши напори били узалудни. Од почетка смо били обманути разним обећањима и указивањима на преплитање државноправног и дипломатског карактера (тобоже Русија не признаје југословенско име, јер југословенске државе нема, а где је чехословачка држава?), ми смо се на крају крајева уверили да нисмо служили свом идеалу, већ империјалистичким и завојевачким напорима српске мегаломаније“.⁵⁸

У тој ситуацији, будућност корпуса се у руским вишим војним и политичким круговима, који су преживљавали хаос руске револуције, као и у редовима њених војника и официра, није чинила оптимистичном. У лето 1917. дисциплина је пала до катастрофалног нивоа, а ситуација у српским дивизијама је била близу потпуне анархије, коју су погоршали међунационални сукоби. Маја 1917, према подацима које су руској команди дали Пекле и Шовари који су стигли у Ставку, „из српског добровољачког корпуса је до 3. маја изашло око 120 официра, 41 кадет и око 6.000 војника Југословена. Офици-

57 РГВИА, Ф. 2003, Оп.1, Д. 686, Л. 67–67(об).

58 *Участие югославянских трудящихся в Октябрьской революции*, 39.

ри, осим двојице Срба, по националности су били Хрвати и Словенци⁵⁹. Од тог броја, више од половине је учествовало у борбама за Добруцу.⁶⁰

Међутим, команда корпуса је наставила да инсистира на томе да је главни разлог нереда била делатност Геруца и Туме. Руска револуција је доприносила управо таквом једноставном објашњењу проистеклих догађаја, јер су нереде у корпусу, како се показало, лако приписивали и покровитељству бившег царског министра Штјурмера над Хрватима, чије је име после фебруара 1917. добило погрдан призвук. Такав став је био приметан у меморандуму о нередима у корпусу који је саставио Живковић 23. априла 1917, односно три месеца након што је Чистјаков завршио истрагу. У њему је указано на то да је разлог настанка конфликта био повезан са „спољним утицајем, који се налазио изван сфере утицаја корпуса“, а „из документа који су нађени у архиви бившег министра Штјурмера било је јасно да се он старао да свим средствима закључи сепаратни мир са Аустро-Угарском. У остварење тог плана је улазило још и расформирање Српског корпуса и чехословачке бригаде“.⁶¹ Затим је Живковић оценио да су незадовољни официри, „на Геручев сигнал и под његовим руководством“, поставили одређене услове команди корпуса, међу којима је било и његово преименовање у југословенски, као и одвајање „Хрвата и Словенаца од српских војника у посебне пукове, на чијем челу би се налазили официри искључиво хрватске и словенске националности. На веру је требало обратити пажњу и не мешати католике с православцима“. С тим да „тај одред никада не треба сматрати војском Краљевине Србије, већ одвојеном револуционарном војском Југославије“, која није у обавези да учествује у борбама на руском фронту. Живковић истиче да је српска влада „изашла у сусрет свим условима, осим последњег“, а српски корпус је назван „Добровољачки корпус Срба, Хрвата и Словенаца“.⁶² Такву одлуку је српски министар војске Терзић предао Живковићу. У њој се посебно наглашава да се „званично име Југославија неће примењивати, јер Бугари, мада Југословени, нису са нама. На тај начин ће сви бити задовољни, јер се чува име свих народа и племена. Ако, пак, Хрвати или Словенци не буду задовољни и желе да изађу, предајте их руских војним

59 РГВИА, Ф. 2003, Д. 686, Л. 118.

60 Исто, Л. 118.

61 *Армија без господарства*, 256–259.

62 *Исто*, 268–269.

властима да поступе с њима према нахођењу: или да их врате у заробљеништво или да их приме у своју војску, с тим да они који остану верни, образују Српски корпус“.⁶³

Развој ситуације на рушевинама Руске царевине је утицао на даљу судбину те формације. Почео је масован одлазак добровољаца из корпуса. У мају 1917. године у штаб Одеског војног округа је стигао указ војног министра А. Ф. Керенског, који је „одлучио да официре мешовитог Добровољачког корпуса Срба, Хрвата и Словенаца који су отпуштени из поменутог корпуса, а притом су исказали жељу да служе у руској војсци, распореди тако да се официри Прве дивизије који су учествовали у борбама за Добруцу заједно са руском војском упуте на румунски фронт, а официри који нису учествовали у борбама – на кавкаски“.⁶⁴ Тада је Ставка донела одлуку о почетку пребацивања јединица корпуса на Солунски фронт. Још је почетком јануара 1917. преко северне руске луке Романов (Архангелск) упућено 28 официра и 1.157 војника са нижим чиновима. Крајем августа 1917. рачунало се на то да ће из Архангелска бити упућено још 266 официра и чиновника и 2.880 војника нижег ранга - добровољаца друге дивизије, с тим да је у Солун упућиван искључивао кадар корпуса, без војне коморе, коња и оружја, који је требало да буду предати у Архангелску.⁶⁵

Почетком августа 1917. у корпусу је од 42.000 војника остало само око 18.000, чији је већи део, према захтеву генерала Шчербачева, требало крајем месеца да буде пребачен на румунски фронт, где би чинио резерву Шесте армије.⁶⁶ Та акција је, међутим, у више наврата одлагана због недовољне попуњености кадра и убрзо је била отказана. Противречна наређења Ставке су изазивала још већу збуњеност код руководства корпуса, која се негативно одражавала на његове борбене способности.

Након масовног одласка официрског кадра из корпуса, официри-добровољци су почели да формирају алтернативне „Југословенске“ батаљоне. Дана 12. јула 1917. Гаспар Пекле, који се налазио у Могилеву, упутио је позив врховном главнокомандујућем, у којем је навео да су „Словенци, Хрвати и Срби који су изашли из Српског корпуса одлучили да формирају Југословенски добровољачки од-

63 РГВИА, Ф. 1837, Д. 442, Л. 103.

64 РГВИА, Ф. 2003, Оп. 1, Д. 686, Л. 146.

65 РГВИА, Ф. 1837, Оп. 1, Д. 451, Л. 4–11.

66 *Участие югославянских трудящихся в Октябрьской революции*, 45–46.

ред, који ће до закључења мира бити у саставу руске војске“.⁶⁷ У дарничком логору ратних заробљеника под Кијевом почела је агитација с циљем ступања у његове редове. После двомесечног врбовања „официри-дисиденти“ су крајем лета 1917. успели да у југословенски ударни батаљон окупе око 500 људи.

Те активности су изазвале природни протест руководиоца српске војне мисије у Русији пуковника Б. Лонткијевића и генерала Живковића, који су на своју руку покушали да организују у истој тој Дарници ново регрутовање добровољаца за Српски корпус, поново примивши у његов састав оне војнике који су га раније напустили. Управо такав налог је добио сарадник српске војне мисије поручник Комненовић, који је у телеграму Лонткијевићу посебно нагласио потребу „окончања формирања тих нових одреда састављених од Југословена, јер ће то у противном имати деморалишући ефекат на наше формације у Одеском округу, а заједно с тим ће уништити престиж Србије и постављену политичку мисију“.⁶⁸ Руководилац српске војне мисије је, у телеграму који је упутио генералу Лукомском 14. јула 1917, истакао да „поменути официри-дисиденти, на своју руку сакупљају међу заробљеницима добровољце, тобоже за ударне батаљоне, док је њихова намера да формирају посебни одред Југословена као противтежу оном који већ постоји у Одеси на основу договора руске и српске владе – Добровољачком корпусу Срба, Хрвата и Словенаца“. У вези са тим се Лонткијевић обратио руској влади са молбом да „створи могућност за даље врбовање добровољаца међу југословенским заробљеницима и да олакша опуномоћеним органима српске владе ту акцију“. Он је притом предлагао да се Корпус призна као једина „организација Југословена, која је под руководством званично постојећег Југословенског одбора, који су потврдили сви савезници“, као и да се удаље из дарничког логора сви бивши официри-дисиденти корпуса, с тим да се лише „могућности да вршењем злонамерне агитације, која не одговара истини, утичу на поновно пристигле с фронта заробљенике југословенске националности, убеђујући их да не ступају у српски корпус у Одеси, одакле ће бити упућени у Солун ради попуне српске војске“.⁶⁹

Ипак, стрпљењу руских војних власти је дошао крај. Средином августа 1917. године генерал-мајор Романовски је издао на-

67 РГВИА, Ф. 2003, Оп. 1, Д. 686, Л. 166.

68 Исто, Л. 208.

69 Исто, Л. 204–205.

ређење да се прекине са „сваком агитацијом и даљим врбовањем“ у алтернативним југословенским јединицама, а да се сместа на југозападни фронт упуту формирани „ударни батаљон од 500 људи, с тим да у његов састав уђу официри-дисиденти који су врбовали, као и 18 људи који су се код комисије Кијевског војног округа изјаснили да желе да ступе у тај батаљон“. Сада је последње испитивање заробљеника требало да спроводе посебна комисија штаба Кијевског војног округа, а у њен састав је требало да уђе поручник Комненовић. Како је истакнуто у наредби, врбују се најпре добровољци у Српско-хрватско-словеначки добровољачки корпус, затим они који су током испитивања изразили жељу да ступе у руску војску, па они који желе да буду укључени у радничке дружине и на крају добровољци за попуну губитака у сада постојећем ударном батаљону, којем треба дати назив „Посебни ударни батаљон“, а не „Југословенски“. Оне који не желе да приступе требало би ставити у положај ратних заробљеника и упутити у унутрашњост царевине, с тим да се у наредби посебно нагласи забрана ношења имена српске војне формације.⁷⁰

У том периоду, врбовање добровољаца је започела још једна група српских официра под руководством пуковника А. Срба, тада већ оптуженог у Солунском процесу за рад у тајној официрској организацији „Црна рука“ („Уједињење или смрт“). Он је после Октобарске револуције, у новембру и децембру 1917, у Одеси од бивших војника формирао батаљон од око 200 људи, који је у марту 1918. био пребачен у Мариупол. Сам Срб је убијен у ноћи између 26. и 27. априла 1918. у Таганрогу, под још увек неразјашњеним околностима. На челу мале војне јединице Срба је био мајор М. Благотић, који је погинуо у борбама под Казањем. Међутим, та тема, као и питање учешћа српских пукова у Грађанском рату 1918–1921. представља предмет посебног истраживања.

Напомињемо да историја Српског корпуса представља пример на микро плану који илуструје погубност покушаја стварања „синтетичког југословенства“. Показано је да је управо у његовим касарнама први пут отворено планула темпирана српско-хрватска бомба, и то, чини се, у тренутку када је постојала велика потреба за консолидацијом напора два народа ради вођења оружане борбе са заједничким непријатељем за стварање „заједничке“ државе.

70 Исто, Л. 239–240.

Приликом разматрања питања стварања нове државе већ тада је био очигледан сукоб два национална концепта будуће југословенске државе: или проширење граница Србије присаједињењем територија насељених Србима – делова Војводине, Босне, Славоније, делова Далмације – или „југосферично“ спајање Србије и Хрватске у заједничку државу, што би било могуће само у случају потпуног уништења Аустро-угарске монархије и стварања вештачке наднационалне конструкције на њеним рушевинама. Почетком 1917. године курс ка стварању југословенског модела заједничке државе је све јасније почео да се назире, и то не само међу балканским већ и међу руским политичарима. Дана 20. јула 1917. на Крфу је између представника српске владе и Југословенског одбора потписана довољно компромисна декларација о стварању државе Срба, Хрвата и Словенаца. Југосферични систем је у потпуности одговарао интересима Енглеске и Француске, које су стремиле неутралисању политичких амбиција својих конкурената – Немачке и Италије⁷¹ у том региону. Ипак, покушаји стварања новог „југословенског“ народа су се претворили у трагедију две Југославије 20. века. И у том смислу судбина српског корпуса, тесно повезана са распадом Руске царевине и успостављањем нове совјетске државе, добро илуструје предодређеност будуће жалосне судбине Југославије и њене војске, које су још пре свог настанка биле осуђене на пропаст.

Извори и литература

Необјављени извори

- Российский государственный военно-исторический архив: Фонд 1837; Фонд 2003; Фонд 2067.

Литература

- *Армия без государства. От сербского к югославянскому добровольческому корпусу в России во время Первой мировой войны: сборник документов*, ред.-сост. Јарослав В. Вишняков, Алексей Ю. Тимофеев, Горан Милорадович. Москва: РИСИ, 2014.
- Вишняков, Јарослав В. „Армия без государства: Сербский добровольческий корпус в России 1916–1917 гг.“. *Русский сборник. Ис-*

---

71 Деталније: Алексей Ю. Тимофеев, „Интересы России на Балканах и Первая мировая война“, *Армия без государства*, 45–46.

- следования по истории России*, Т. XVIII, ред.-сост. О. Р. Айрапетов, М. А. Колеров. Москва: Модест Колеров, 2015.
- Груловић, Никола. *Југословени у рату и Октобарској револуцији*. Београд: Просвета, 1962.
  - Зеленин, Владимир В. *Под красным знаменем Октября. Югославянские интернационалисты в Советской России 1917–1921*. Москва: Мысль, 1977.
  - *Југословенски добровољачки корпус у Русији: прилог историји добровољачког покрета (1914–1918)*, ур. Стеван Рајковић, Велько Рибар. Београд: Војно дело, 1954.
  - *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, Зборник докумената, приредио Никола Поповић. Београд: Удружење добровољаца 1912–1918, 1977.
  - *Југословенски добровољци 1914–1918*, Зборник докумената, приредио Никола Поповић. Београд: Графос, 1980.
  - Каширин, Василий Б. „Поход в Добруджанскую степь: эволюция замысла, планирование и подготовка экспедиции русских войск за Дунай в 1916 году“. *Studia Balcanica (К юбилею Р. П. Гришиной)*, Сборник статей, отв. ред. А. Л. Шемякин. Москва: Институт Славяноведения РАН, 2010.
  - Лобачева, Юлия В. „Сербия, Югославянский комитет и сербо-хорвато-словенская эмиграция в Америке в 1914–1916 гг.“. *Славяноведение* 4/2007.
  - Лобачева, Юлия В. *Югославянское движение в Америке в годы Первой мировой войны 1914–1918 гг.* Москва–Санкт-Петербург: Нестор-Историја, 2014.
  - Милорадович, Горан. *Карантин идей. Лагеря для изоляции „подозрительных лиц“ в Королевстве сербов, хорватов и словенцев в 1919–1922 гг.* Москва: Regnum, 2010.
  - Мицић, Милан. *Незапамћена битка. Српски добровољци у Русији 1914–1918*. Ново Милошево: Банатски културни центар, 2016.
  - Очак, Иван Д. „Из истории участия югославян в борьбе за победу советской власти в России 1917–1921 гг.“. *Октябрьская революция и зарубежные славянские народы*, Сборник статей под редакцией А. Я. Манусевича. Москва: Госполитиздат, 1957.
  - Петровић, Илија. *Српски добровољци 1912–1918. Бројке и судбина*. Нови Сад: Пипери, 2001.

- Поповић, Никола. „Губици Прве српске добровољачке дивизије у борбеним операцијама у Добруци 1916 године“. *Војно-историјски гласник* 2/2012.
- Поповић, Никола. *Србија и Русија 1914–1918*. Београд: Институт за савремену историју, Народна књига, 1977.
- *Участие югославянских трудящихся в Октябрьской революции и гражданской войне в СССР*, Сборник документов и материалов, ред. В. В. Зеленин. Москва: Наука, 1976.

Yaroslav Vishnyakov
Moscow State Institute of International Relations (University)

Serbian Volunteers in Russia in 1916–1917

Summary: On the basis of little-known documents of the Russian State Military-Historical Archive, the author reveals the nuances of establishing the Serbian Volunteer Corps in 1916, and discloses the circumstances of the ethnic conflict within this corps. The article shows that “the ticking Serbo-Croatian bomb” exploded for the first time in 1916, though it seemed crucial to consolidate the efforts of two nations in armed struggle against the common enemy for the purpose of creating a “common” state. The article emphasizes that the relations between the Serbs, Croats and Slovenes within the volunteer corps, as an example of the microcosm, perfectly illustrate the predetermination of the future dramatic destiny of the Yugoslavian state and its army, doomed to collapse from the very outset, even before its official registration.

Key words: World War I, Dobrudža, Serbia, the Serbian Volunteer Corps, M. Živković, A. M. Zayonchkovsky